

Марченко О.А.

УДК 338.48:332

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Анотація. У статті визначені проблеми розвитку туристичної галузі у взаємозв'язку з проблемами збереження соціально-культурного потенціалу. Це дозволило обґрунтувати фінансово-економічні (бюджетна підтримка, фандрейзинг, соціальна відповідальність бізнесу, особливі режими оподаткування) та інституційні механізми (удосконалення законодавства, нормативів, реструктуризація інститутів, державне регулювання та підтримка) удосконалення її структури та розміщення, визначити управлінські моделі розвитку.

Ключові слова: туристична галузь, соціально-культурна сфера, туристичний потенціал, фінансово-економічний та інституційні механізми, структура, удосконалення, управління.

Аннотация. В статье определены проблемы развития туристической отрасли во взаимосвязи с проблемами сохранения социально-культурного потенциала. Это позволило обосновать финансово-экономические (бюджетная поддержка, фандрайзинг, социальная ответственность бизнеса, особые режимы налогообложения) и институциональные механизмы (совершенствование законодательства, нормативов, реструктуризация институтов, государственное регулирование и поддержка) совершенствование ее структуры и размещения, определить управленческие модели развития.

Ключевые слова: туристическая отрасль, социально-культурная сфера, туристический потенциал, финансово-экономический и институциональный механизмы, структура, совершенствование, управление.

Summary. The article identifies the problems of the tourism industry in conjunction with the issues of the socio-cultural potential. This helped to justify the economic-financial (budget support, fundraising, social responsibility of business, special tax regimes) and institutional arrangements (improvement of legislation, regulations, restructuring of institutions, state regulation and support the improvement of its structure and location, to determine a management development model.

Key words: tourism, socio-cultural sphere, tourism potential, financial-economic and institutional arrangements, structure, improvement, management.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації соціально- та виробничо-економічної діяльності, інноваційного розвитку транспорту та засобів зв'язку, формування економіки знань, зростає теоретичне та практичне значення досліджень структури та розміщення галузі туризму, а також управління нею на регіональному рівні. Це пояснюється сукупним впливом ряду важливих чинників. По-перше, у багатьох країнах світу (понад 50,0%) туристична діяльність як галузь національної економіки увійшла у сукупність 5 провідних галузей (поряд з машинобудуванням, металургією, харчовою промисловістю та ін.), які формують національний бюджет, забезпечують зайнятість населення, сприяють прискореному розвитку інших галузей та регіональних економік. Між тим її державна підтримка в Україні є не достатньою, а механізми розвитку – не визначеними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що тривалий час у вітчизняній практиці господарювання та науці сприйняття туризму як галузі мало другорядний характер. Закон України “Про туризм” був прийнятий тільки у 1995 р. [2]. Увага з боку вчених-економістів до обґрунтування механізмів його розвитку, трансформації та удосконалення структури також не була проявлена належним чином. У 70-90-х роках минулого століття туризм з огляду на його регіональну специфіку досліджували переважно економісти-географи. У їх роботах переважно досліджені географічна зумовленість галузі, її ресурсний потенціал, види атракцій та напрями і форми здійснення туристичних послуг.

У 2000-х роках активний інтерес до вирішення проблем розвитку галузі на теоретичному та практичному рівні почали проявляти вчені-економісти. Так, досліджувалися особливості організаційно-економічного механізму здійснення туристично-рекреаційної діяльності, необхідність розвитку аграрного та сільського зеленого туризму, їх соціально-економічна ефективність (Л. Мармуль, О.Сарапіна) [4, 5]. У роботах Л. Забуранної [1] розглянуті особливості туристичної діяльності у контексті розвитку сільських територій, М. Мальською досліджено основи ведення туристичного бізнесу [3]. Формуванню регіональної структури туристичної галузі присвячені роботи Д.Стеценка [6]. Основи менеджменту туристичної діяльності висвітлені у роботах І. Школи [8].

Серед публікацій зарубіжних дослідників слід відзначити роботи В. Квартальнова, Дж.К. Холлоуея, Н. Тейлора, К. Адамса та ін. учених. Проте багато проблем розвитку галузі туризму на теоретичному та практичному рівні, особливо у регіональній економіці, потребують поглиблених досліджень. Насамперед, це стосується джерел та механізмів її фінансування, інституційного забезпечення розвитку.

Метою статті є визначення проблем регіонального розвитку туристичної галузі і на цій основі – обґрунтування механізмів удосконалення її структури та територіальної організації.

Виклад основних результатів дослідження. Механізми фінансового забезпечення удосконалення регіональної структури туристичної галузі мають важливі питання подальшого застосування, які потребують вирішення на загальнодержавному рівні:

- створення державного органу охорони культурної спадщини на рівні обласних державних адміністрацій;
- створення окремого підрозділу обласних державних адміністрацій з питань взаємодії з національно-культурними товариствами;

- затвердження Кабінетом Міністрів України Типового положення про управління (департаменти) культури і туризму на рівні обласних державних адміністрацій;
- затвердження Міністерством культури Типового положення про структурний підрозділ обласних державних адміністрацій з питань туризму і курортів;
- затвердження Урядом України Концепції Державної програми розвитку окремих курортів державного значення на 2015-2020 рр.;
- розробка та затвердження загальнодержавної програми розвитку музеїв;
- затвердження Кабінетом Міністрів України Державної програми розвитку Національних заповідників на 2015-2020 рр.

Необхідно зазначити, що переважну більшість фінансових ресурсів регіонів за сучасних умов господарювання акумулює саме держава, і в столиці здійснюється перерозподіл фінансів з одного боку за формульним принципом субсидій, а з іншого – за суб'єктивними чинниками, у т.ч. на основі лоббіювання інтересів окремих регіонів. Так, наприклад, за встановленим законодавством у 2012 р. до загального фонду місцевих бюджетів Запорізької області надійшло 1 млрд. 325,4 млн. грн. доходів (основні джерела – податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств комунальної власності, плата за землю, плата за надра, плата за ліцензії на право роздрібною торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами, плата за торговий патент, фіксований сільськогосподарський податок, місцеві податки та збори, єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, неподаткові надходження, спеціальний фонд), що становить 101,7 % до річної суми, затвердженої місцевими радами. Перевиконання плану року становить 22,1 млн. грн.

Обсяги ж видатків в цілому в області у 2012 р. виявилися неспівставними з цими доходами місцевих бюджетів. Так, на освіту було направлено 776,8 тис. грн., охорону здоров'я – 573,3 тис. грн., соціальний захист населення – 342,6 тис. грн., культуру – 73,7 тис. грн., фізичну культуру і спорт – 25,8 тис. грн., оздоровлення дітей-сиріт та дітей із малозабезпечених сімей в дитячих оздоровчих таборах у період літніх канікул – 5,0 млн. грн. (оздоровлено 2161 дитину). Загалом було витрачено: по управлінню освіти та науки – 3,998 млн. грн., відділу з питань сім'ї та молоді – 0,825 млн. грн., службі у справах неповнолітніх облдержадміністрації – 0,199 млн. грн.

За 2012 р. з Державного бюджету місцеві бюджети отримали субвенції в обсязі 626,8 млн. грн., а саме: на надання пільг та субсидій – 157,7 млн. грн.; на допомогу сім'ям з дітьми – 155,5 млн. грн.; на соціально-економічний розвиток територій – 176,1 млн. грн.; на програми соціально-культурної сфери – 15,4 млн. грн. Загальне фінансування програм історико-культурного, курортно-туристичного напрямку у 2012 р. відносно обсягу отримуваних в Запорізькій області доходів було також незначним. Його частка становила 2,1% та мала наступну структуру:

- поповнення бібліотечних фондів – 906 тис. грн.;
- збереження об'єктів культурної спадщини – 13,5 тис. грн.;
- розвитку культури – 1 млн. 230 тис. грн.;
- нематеріальна культурна спадщина – 173 тис. грн.;
- збереження бібліотечних фондів – 255,8 тис. грн.;
- підтримки національних культур – 200 тис. грн.

Невиправданно мало коштів було виділено на збереження об'єктів культурної спадщини – лише 13,5 тис. грн. Це вказує на необхідність перерозподілу грошових засобів на користь регіональних потреб, тим більше що вони забезпечують їх надходження у державний бюджет. Натомість у 2013 р. за жодною з регіональних програм цього напрямку фінансування за рахунок субвенцій з Державного бюджету було взагалі не передбачене, не зважаючи на виключне загальноукраїнське значення культурно-історичного надбання Запорізького регіону та його курортно-туристичну цінність [7].

На національному, обласному та місцевому рівнях приймаються численні рішення: законодавчі та інші нормативно-правові документи, Укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів, державні, регіональні та місцеві Програми розвитку в різноманітних напрямках, однак практично всі вони в належному обсязі і у визначені терміни не фінансуються, неефективно та безсистемно реалізуються. Наприклад, реалізація заходів обласної Програми поліпшення кінообслуговування населення на 2010-2012 рр., за висновками експертів, не задовільнила вимоги, які постають перед кінематографією та не була здійснена.

Неефективна через остаточний принцип фінансування державна політика в галузі історико-культурного розвитку і недосконалість правової та нормативної бази функціонування установ культури призводить до скорочення культурних закладів та установ, звуження номенклатури їх послуг, зменшення матеріально-технічного постачання, відсутності соціальної захищеності працівників культури, особливо сільських. Можна також стверджувати про дискримінацію в оплаті праці працівників культури, переважна більшість з яких – жінки.

Вказане призводить до ще більш складних наслідків – втрати культурної спадщини, народних традицій, національної самобутності, погіршення туристичної привабливості країни та її регіонів при протилежних тенденціях у передових країнах світу. Адже витрати на культуру є цілком окупними та обертаються значними прибутками в інших галузях, у т.ч. у туризмі. Вони також мають значні соціальні ефекти, сприяючи гармонійному розвитку суспільства, кожної особистості.

Неефективна державна політика призвела до найбільшій місцевій проблемі у Запорізькій області – незадовільного стану матеріально-технічної бази установ культури, особливо у сільській місцевості; відсутності цільового фінансування обласних програм розвитку галузей культури і туризму, підтримки сільського туризму. Зокрема, до 60,0 % об'єктів культурної спадщини регіону перебуває у незадовільному стані та потребує проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відвідувань. З іншої сторони, критичний стан збереження об'єктів культурної спадщини, відсутність

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

належної фінансової підтримки унеможливило здійснення цілеспрямованих заходів з її охорони.

Недостатнє фінансове забезпечення культурних закладів краю призвело до того, що значна частина культурної діяльності здійснюється на громадських засадах. Наприклад, в області на громадських засадах функціонує 133 музеї. Вони розташовані в сільських будинках культури або в окремих приміщеннях, як правило, не опалюються, робота завідуючих музеями не оплачується. Це негативно впливає на збереження музейного фонду загалом. Не зважаючи на ці труднощі, значна кількість громадських музеїв працює на належному рівні: проводяться екскурсії, лекції, накопичується історичний матеріал, організовуються культурні та туристичні заходи тощо. Однак результатом недофінансування є слабка матеріально-технічна база: неналежні засоби охорони, недостатній розвиток сучасних комунікацій та інформаційного забезпечення, слабе оновлення експозицій, відсутність опалення приміщень тощо.

В обласному бюджеті затверджені обсяги асигнувань фактично тільки щодо поточної фінансової забезпеченості галузі. Кошти спрямовуються на:

- першочергові виплати – заробітна плата, стипендія, оплата комунальних послуг та енергоносіїв;
- на проведення поточних і капітальних ремонтів обласних установ культури і мистецтва (1811,0 тис. грн. за останній рік);
- надання фінансової підтримки гастрольній діяльності театральних закладів (52,0 тис. грн. за останній рік);
- реалізацію заходів регіональних програм у галузі культури (з прийнятих рішеннями сесій обласної ради восьми, профінансовано заходи шести програм на суму 2778,3 тис. грн.).

В основному фінансуються (і фінансуються недостатньо) роботи з поточної підтримки матеріально-технічної бази культурних закладів. У 2012 р. на матеріально-технічне переоснащення обласних театрів профінансовано з обласного бюджету 620,0 тис. грн., на проведення поточних ремонтів, комп'ютеризацію навчального процесу Запорізького музичного коледжу ім. П. Майбороди – 230,0 тис. грн., Мелітопольського коледжу культури – 130,0 тис. грн. У 2012 р. Запорізькому обласному художньому музею було виділено 48,0 тис. грн. на поточний ремонт, 100,0 тис. грн. - на розробку проектно-кошторисної документації щодо капітального ремонту аварійної будівлі. В обласному краєзнавчому музеї проведено поточний ремонт частини приміщень. Здійснена часткова реконструкція нового приміщення Приазовського районного краєзнавчого музею на суму 110,0 тис. грн. Проте ці заходи дозволили вирішити проблеми вказаних установ лише частково.

Проводилися поточні ремонти також у Мелітопольському, Вільнянському, Пологівському, Приморському, Чернігівському музеях та ін. Здійснено ремонт опалювальної системи в Токмацькому краєзнавчому музеї. Встановлено охоронно-пожежну сигналізацію, введено в дію охоронну сигналізацію в прибудованих приміщеннях Кам'янсько-Дніпровського районного історико-археологічного музею та ін. З бюджетів розвитку міст та районів області на проведення ремонтів установ культури в 2012 р. було витрачено 2219,0 тис. грн., у тому числі для сільських установ 427,0 тис. грн.

У 2012 р. Запорізька область вперше отримала субвенцію з державного бюджету в сумі 309,0 тис. грн. на придбання українських музичних інструментів, завдяки чому вищі навчальні заклади, музичні школи міст та районів отримали інструменти для навчання дітей гри на бандурі, кобзі, сопілках. У 2012 р. отримана субвенція з Державного бюджету у сумі 5,0 млн. грн. бюджету міста Запоріжжя на розвиток Національного заповідника „Хортиця”.

В той же час повільно, але неухильно впроваджуються ринкові механізми і в сфері історико-культурного розвитку. Так, у 2012 р., музеї відвідало 553,4 тис. відвідувачів, надано послуг на 1055,45 тис. грн. За 2012 р. закладами кіно та кіноустановками області було проведено біля 6,0 тис. кіносеансів, обслуговано 69,0 тис. глядачів, з них 22,0 тис. дітей. Касовий збір склав 594,8 тис. грн., у т.ч. від дитячих кіносеансів – 105,9 тис. грн. З метою залучення позабюджетних коштів на покращення стану бібліотечної роботи бібліотеками області надано платних послуг на суму 450,2 тис. грн. Доходи від реалізації культурних послуг дорівнювали 1612,9 тис. грн.

У цілому, заклади культури мало орієнтовані на комерційну туристичну роботу в сучасних ринкових відносинах. Тому з метою покращення діяльності та вирішення нагальних проблем слід розробити та розширити спеціалізовані заходи досягнення фінансово-економічної самодостатності закладів культури. У їх числі, на нашу думку, має бути розвиток франчайзингу, тобто фінансування приватними особами, фондами або установами поточних потреб закладів культури. Важливе значення має створення сприятливого податкового режиму для соціально відповідального бізнесу. Мова йде про благодійництво, доброчинність, волонтерство, спонсорство, меценатство.

Складною є проблема моніторингу та охорони пам'яток історії та культури, запобігання порушення законодавства по охороні культурної спадщини шляхом погодження проектів земельних відводів та здійснення комплексу заходів для захисту пам'яток. Впродовж 2012 р. Запорізькою обласною інспекцією по охороні пам'яток історії та культури узгоджено 2858 проектів, надано 71 попередження, в 4 випадках проведена шурфовка ділянок, здійснені рятівні археологічні дослідження 5 курганів у Запорізькому районі (за рахунок спонсорських коштів), поселення Портмашево у с. Біленьке того ж району.

Необхідно вказати, що на практиці порушуються правила експлуатації пам'яток історії та архітектури. Найбільш важливою проблемою, яка ускладнює покарання винних у порушенні пам'яток охоронного законодавства, є відмова правоохоронних органів у порушенні справ або припиненні їх. Навіть спільні перевірки з прокуратурою не дають наслідків. Дієвим заходом у цих випадках було б надання обласній інспекції права накладати штрафні санкції на порушників, передбачені законом.

Аналіз основних напрямів пам'яткоохоронної роботи показує, що поліпшення стану охорони культурної

спадщини в області потребує належного фінансового і технічного забезпечення, створення державного органу охорони культурної спадщини і його вертикалі. Важливими є реорганізація Запорізької обласної інспекції по охороні пам'яток історії та культури, а також посилення уваги до охорони пам'яток з боку правоохоронних органів, громадських організацій, всієї громадськості в цілому.

Отже, розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери в регіоні має наповнювати обласний бюджет і базуватися на інноваціях (у т.ч. соціальних) та різномірних інвестиціях у сферу культури. До того ж це буде стабілізуючим чинником життя населення із яскраво вираженою соціально-економічною та гуманітарною функціями, сформованою управлінською моделлю дій щодо стабільного та поступального розвитку регіону у цілому.

Проблема розвитку туризму і курортів в регіоні, таким чином, знаходиться на перетині міжвідомчих галузевих інтересів. Її вирішення потребує консолідації зусиль і поєднання суміжних напрямів діяльності. При її вирішенні необхідно використати нагоду знаходження під однією управлінською вертикаллю таких напрямів, як культура та туризм, поєднання та взаємопроникнення діяльності щодо взаємодії із громадськими організаціями національних меншин, суб'єктами туристичної галузі, культурно-дозвілєвими закладами, структурами із охорони пам'яток та музейної роботи з метою вироблення найбільш ефективної моделі розвитку та розміщення туристичної галузі краю.

У системі організаційно-економічних механізмів інвестиційної підтримки розвитку рекреації і туризму та удосконалення регіональної структури галузі на основі мобілізації соціально-культурного та природно-ресурсного потенціалу території особливе місце займають механізми, що реалізують політику інвестиційного протекціонізму – функціонування спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Очевидно, що для Запорізької області такими територіями, в першу чергу, є Азовське узбережжя та острів Хортиця на Дніпрі.

Оскільки туризм охоплює широкий діапазон видів діяльності й виходить за межі традиційного уявлення про нього як про явище, пов'язане тільки з відпочинком, то ефект від нього повинен розглядатися з точки зору попиту особливого типу споживача, а не з точки зору пропозиції, що характерно, наприклад, для промисловості. Туризм неможливо обмежити лише виробництвом послуг, оскільки цей вид діяльності визначається не стільки характером послуги, що виробляється, скільки особливостями й кількістю споживачів туристичного продукту, отриманими ефектами від їх надання.

Таким чином, соціально-економічний ефект у туристичній галузі залежить від кінцевого споживання будь-якого її продукту, що убільшій мірі залежить від споживача й в меншій – від типу продукту. Згідно з Методикою розрахунку обсягів туристичної діяльності, процес розрахунку показників статистики галузі туризму складається з таких основних етапів:

- визначення кількості відвідувачів певної категорії та за об'єктами (туристичними атракціями);
- визначення середньої тривалості перебування туристів певної категорії;
- розрахунок надходжень від туризму через застосування нормативних показників відповідного рівня витрат (туристичного споживання);
- розрахунок інших показників: основні критерії визначення припустимого екологічного навантаження – гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднення довкілля, рівень професійних захворювань, заробітна плата.

Використання несущільних методів статистичного спостереження, яке обґрунтовується як основа здійснення моніторингу перерахованих вище показників, передбачає використання всіх можливих джерел статистичної інформації (як державної, так і відомчої звітності) та потребує здійснення певних додаткових обрахунків. Тому джерелом даних про туристичні витрати вважається експертна оцінка, а також статистичне обстеження (опитування) туристів або суб'єктів туристичної діяльності, відповідно до статей витрат.

Висновки. Результатом реалізації фінансово-економічних та інституційних механізмів удосконалення структури туристичної галузі на регіональному рівні має стати формування мережі економічно самодостатніх культурно-туристичних центрів та курортно-рекреаційних центрів як пізнавально-відпочинкової, так і лікувально-відновлюваної спеціалізації. Визначення стратегічних напрямів, механізмів мобілізації соціально-культурного, природно-ресурсного та інших складових туристичного потенціалу території в інтересах розвитку рекреації і туризму, вибір і адаптація до реальних економічних умов найбільш пріоритетних з них сприятимуть подальшому сталому розвитку туристичної галузі як соціально-, так і економічно- та екологічно-значимого сектора економіки Запорізької області.

Джерела та література

1. Забуранна Л.В. Зарубіжний досвід розвитку сільського зеленого туризму / Л.В. Забуранна // Економіка АПК. – К., 2011. – №6. – С.178-183.
2. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – 242с.
3. Мальська М.П. Основи туристичного бізнесу / М.П. Мальська, В.В. Худо, В.І. Цибух. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
4. Мармуль Л.О. Організаційно-економічний механізм функціонування туристично-рекреаційних підприємств: [монографія] / Л.О. Мармуль, О.А. Сарапіна. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. екон.», 2006. – 180 с.
5. Сарапіна О.А. Агротуризм Херсонської області у системі туристично-рекреаційних відносин / О.А. Сарапіна // Таврійський науковий вісник : зб. наук. пр. – Херсон: Айлант, 2006. – Вип. 47. – С. 202-209.
6. Стеченко Д.М. Передумови і напрямки формування туристичного ринку України / Д.М. Стеченко // Туризм: теорія і практика. – 2009. - № 1. – С. 5-11.

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ ТА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

7. Туризм, відпочинок та санаторно-курортне лікування області: [стат. зб.] / Головне управління статистики у Запорізькій області. – Запоріжжя, 2014. – 59 с.
8. Школа І.М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: [монографія] / І.М. Школа, Т.М. Ореховська [та ін.]. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.
9. <http://www.eurogites.org> [Електронний ресурс] / European Federation for Farm and Village Tourism. – Режим доступу: <http://www.eurogites.org/about.php?lang=EN>
10. Petrić Lidija. Constraint sand possibilities of the rural tourism development with the special stress on the case of Croatia [Електронний ресурс] / LidijaPetrić // ERSA 2003 Congress University o fJyväskylä Finland. – Режим доступу: <http://www-sre.wu-wien.ac.at/ersa/ersaconfs/ersa03/cdrom/abstracts/a105.html>.
11. Verbole A. Issues concerning sustainable rural tourism development [Електронний ресурс] / A. Verbole // Paperforthe 1st EuropeanCongressofRuralTourism (Jaen, Spain, 3-5 Ocober 2003). – 13 p. – Режим доступу : [http://www.europeantcongress.org/pub/doc/papers/Issues_concerning_sustainable Rural Tourism developme nt.doc](http://www.europeantcongress.org/pub/doc/papers/Issues_concerning_sustainable_Rural_Tourism_developme nt.doc).